

PAVEL CHROMÝ

HISTORICKOGEOGRAFICKÉ ASPEKTY VYMEZOVÁNÍ POHRANIČÍ JAKO SOUČÁST GEOGRAFICKÉ ANALÝZY

P. Chromý: *Historical-geographical aspects of delimitation of the borderland and of its geographical analysis*. – Geografie – Sborník ČGS, 105, 1, pp. 63 – 76 (2000). – The article deals with alternative possibilities of delimitation of border territories in Czechia from historical-geographical and cultural-geographical points of view and with the indispensable usage of historical analysis of territory in geographical analysis of territory. An attention is paid to suggestions of a possible orientation of regional geographical research and to spatial variability of Czech borderland in time. The conclusion outlines the typology of the borderland from the point of view of its inner differentiation of the functional-spatial dynamism and social-spatial transformations during the last 150 years.

KEY WORDS: historical-regional geography – cultural geography – historical-geographical region – border – borderland – regional identity.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantových projektů: GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“ a GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“. Autor děkuje oběma grantovým agenturám za finanční podporu.

Úvod

Jedním z atributů státu je státní území vymezené státní hranicí. V geografii se jedná o nejčastější pojetí, zároveň však o pouhý zlomek významu pojmu a chápání funkce hranice. Cílem této stati není všeobecný přehled o různých definicích hranic, jejich typologiích, charakteru a způsobech jejich vymezení. Soustředím se na zkoumání vlivu hranice na území k hranici přiléhající – přihraniční území či pohraničí, na způsob jejich definice a vymezení, určení jejich identity (případně vnitřní homogenity) a ohraničení těchto území vůči vnějšímu prostředí (např. izoliniemi územní diference). Vymezení pohraničí při státními hranicemi ležícími okresy z roku 1960 tak, jak jej praktikuje výzkumný tým M. Jeřábka, je pouze jednou z jeho variant. Z hlediska historické geografie lze pro vymezení pohraničí nabídnout další alternativní možnosti. Pozornost je věnována především námětům na možnou (a žádoucí) orientaci výzkumů regionálně-geografických, regionálně-historickogeografických i výzkumu regionálních dějin, a to právě ve vztahu k pohraničním územím Česka.

Jelikož spolupráce historicky a kulturně specifických území je důležitým aspektem integračních procesů, je nadále nezbytné věnovat pozornost aplikaci historickogeografických výzkumů v praxi (územním plánování i regionálním rozvoji). Pojmem historickogeografické regiony vnímám předběžně území sociálních, ekonomických a kulturně geografických regionů vymezených na základě relativně uzavřených prostorových vztahů v minulosti a vyznačujících se dichotomií jádro–zázemí; přežívaly dlouhodobě v dějinách a jejich hranice více či méně oscilovaly kolem jakéhosi „průměru“. Definice historickogeografického regionu však dosud čeká na své, analytickým výzkumem podlo-

žené zdůvodnění. Historickogeografické regiony jednotlivých příhraničních oblastí lze využít např. pro geografickou analýzu území, vymezení kulturních oblastí, následně využít managementem území v regionálním rozvoji (cestovním ruchem) i přeshraniční spolupráci. Relikty lidské činnosti v minulosti a jí poznamenané životní prostředí, tzv. paměť krajiny, totiž skýtají potenciál pro rozvoj území a trvale udržitelný rozvoj krajiny. Návrat k regionálním tradicím, krajovým specialitám, obnova tradičních řemesel apod. jsou spolu s rozvojem vhodných druhů nezemědělských výrob a rozvojem turistiky nezbytnou součástí např. Programu obnovy venkova. Podobně je vnímání míry regionální identity, tradice (např. i „rivalita“ obyvatel a obcí) a kulturní spolupráce (ochota a subjekty – její nositelé) v položce „lidský potenciál“ součástí strategií regionálního rozvoje a přeshraniční spolupráce.

Současný geografický obraz území státu, regionu či pouhé lokality, nelze zcela pochopit, vysvětlit a dokonce ani prognózovat bez poznání jeho vývoje v minulosti (Jeleček 1996). Bezprostředně se toto tvrzení dotýká i studia příhraničních prostorů. Existence hranice, její význam a dopady polohy při hranici na tato území, jsou v prostoru a v čase proměnlivé. Faktory, které způsobují tuto proměnlivost, lze obecně členit na faktory fyzikogeografické (relativně stabilní), politické, ekonomické, sociální a kulturní. Prvním čtyřem z jmenovaných je tradičně věnována náležitá pozornost, a to samostatně či např. v rámci studia vývoje systému osídlení nebo transformačních procesů. Výzkum proměn vlivu kulturněgeografických faktorů (jako jsou např. etnicita, jazyk, náboženství, etnograficky chápané tradice, folklór, místní zvyky, architektura) v čase a výzkum vlivu těchto faktorů jako prvků prostorové diferenciace území (a jejich odraz např. v utváření kulturní krajiny nebo utváření struktury sídel) patří u nás k tématům opomíjeným, a to jak v historické geografii, tak v geografii i v historiografii. Při geografickém a historickém studiu transformačních procesů dosud převažuje tematika ekonomické a sociální transformace (v hierarchické úrovni řádovostně vyšších regionů) bez bližšího přihlídnutí na transformaci kultury a výzkum transformačních procesů v mikroregionální úrovni lokálních společenstev (místních kultur).

Hranice, čas a prostor

Vývoj států a hranic, dějiny změn politických jednotek, vývoj politické mapy světa, patřily spolu s výzkumem dějin objevů, dějin kartografických znázornění, dějin cest a geografickým determinismem k tématům řešeným v počátcích geografických, resp. historickogeografických bádání. Tato skutečnost se odráží i ve všech širších definicích těchto disciplín (Johnston 1994, Butlin 1993). Česká geografie, historická geografie i historiografie věnovala poměrně značnou pozornost popisu změn hranic našeho území i historii procesů jejich vytýčování. Vědci nahlíželi na hranici jako na objekt zemského povrchu bez širšího studia vzájemných funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů. Výčet prací považují na tomto místě za bezpředmětný (viz literatura). Není však možné nezmínit alespoň nejvýznamnější práce V. Dvorského (1918, 1919), J. Korčáka (1938) a D. Trávníčka (1984). Značnou sumu dílčích informací poskytují též jednotlivé regionální vlastivědy, zpracovávané (na Moravě např. od roku 1897) pro území jednotlivých soudních či politických okresů; přičemž v literatuře dosud téměř nevyužívanou, a pro výzkum zejména západního pohraničí Česka nepostradatelnou, je informační základna pramenící z vlastivědných prací sudetoněmecké provenience, resp. regionálně orientované publikační činnosti českých Němců.

Význam a funkce hranic jsou dějinně proměnlivé veličiny. Faktoru času, resp. vývoje, také nebyla dosud věnována patřičná pozornost. Čas zde vystupuje jako jeden z prvotních diferenciacních znaků území. Umožňuje rozlišit míru vývojové stability území, frekvenci funkčních i sociálních změn a jejich dopady na rozvoj území. V případě území pohraničí tak existují stabilně příhraniční prostory, např. při téměř jedno tisíciletí neměnné západní hranici našeho státu (docházelo pouze ke změně jejího významu, přičemž hranice zůstávala), na straně druhé existují relativně „mladé“ příhraniční prostory (při nově vytyčených nebo reliktních, historických hranicích). V případě Česka žije při relativně historicky stabilní „staré“ západní hranici relativně „mladé“ (historicky ani tradicemi nezakořeněné a tudíž tradicemi neomezované) obyvatelstvo, zatímco při relativně „mladé“ východní hranici žije tradiční (konzervativní) společnost (např. s tradičním vztahem k půdě).

Z časoprostorového hlediska lze hodnotit proměnlivost významu hranic Česka především v širších souvislostech změn geopolitického postavení ČR, resp. českých zemí. Jestliže do poloviny 19. století lze význam hranice teritoria vnímat jako hranice území „panovníka“ či jeho leníků, pak od poloviny 19. století v rámci přechodu tradiční společnosti ve společnost moderní (předindustriální v industriální, feudální v kapitalistickou) dochází k posílení významu hranic kulturních a společenských (zprvu etnických, posléze národních) se zřetelnějším odrazem ve vývoji prostorových struktur. Zatímco dosavadní tradiční společnost byla ještě v polovině 19. století funkčně strukturovaná především v bipolaritě společenského žebříčku (poddaný x feudál, vzdělanec x „nevzdělanec“), teritoriálně v bipolaritě v řádovostní úrovni makroregionů (panovnických říší) a regionů nejnižších řádů (feudální panství – nodální region, jehož případnou nefunkčností nebyl nabourán systém říše), začíná se společnost od poloviny minulého století výrazněji stratifikovat a diverzifikovat jazykově, resp. národně, a tím i územně (např. uvnitř jednotlivých státních celků; jejím projevem byl mj. vývoj územní správy).

Období 1848 – 1918 je vedle budování základů systému občanské společnosti obdobím hledání, uvědomění si či „stavění“ hranic kulturně společenských (jazykových, národních) a zprostředkovaně jako prostředku funkční (ekonomické) diferenciacce. V letech 1918 – 1938, resp. 1945 již na území českých zemí existovala výrazně funkčně a sociálně diferencovaná a administrativními hranicemi vymežitelná území, přičemž paralelně vedle sebe existovala hranice politická (státní) a hranice kulturní (etnická, jazyková – uvnitř státního teritoria) a jí příslušející zóna (pohraničí). Zmíněná diferenciacce byla kvalitativně i kvantitativně odlišná od diferenciacce podmíněné přírodními podmínkami v období starších českých dějin (tedy od diferenciacce, která byla založena raně středověkým a novověkým kolonizačním procesem).

Počínaje rokem 1945, resp. 1938, kdy začaly rozsáhlé etnické přesuny (odchod Čechů, vysídlení českých Němců a dosídlení původně převážně německého pohraničí českých zemí) došlo ke splnutí významu politické hranice i hranice kulturní (jazykové, národnostní), přičemž kulturní (etnická, jazyková) hranice nadále přetrvává v podobě hranice reliktní.

Novodobými mezníky ve vývoji českého pohraničí jsou roky 1989 a 1993; tj. pád železné opony a rozdělení československé federace, resp. vznik samostatného českého státu. V prvním případě znamenalo odstranění železné opony nástup kvalitativně nových možností rozvoje při ní ležících území (západního pohraničí) a sama hranice – železná opona – se stala klasickým příkladem historickogeografické hranice (její dominantní funkce pominula, důsledky její existence jsou však nadále patrné v geografické sféře). Ve druhém případě

došlo k posílení významu kulturněgeografické (jazykové, mezinárodní) vnitřní hranice mezi dvěma republikami federace (historicky předěl soustátí) v hranici státní.

Náměty dílčích výzkumů

Historickogeografický výzkum, který se nesoustřeďuje na výzkum dnešních prostorových struktur zemského povrchu, ale na jeho podoby a „fungování prostoru“ v minulosti, v historických souvislostech, tak propojuje navzájem srovnání časová a prostorová. Je tedy nutné a možné psát pro každou historickou epochu specifickou historickou geografii, přičemž metody bývají určovány spojením přístupů z oborů historických věd (historická kartografie a studium starých map, paleografie, věcné reliкty – povrchový průzkum plujin, historická statistika) i věd geografických (např. prostorová sociálněgeografická analýza) ad. V souvislosti s environmentalizací historické geografie vystupuje nově do popředí nutnost uplatňování metod sociologických, především výzkumných metod sociální ekologie a kulturní antropologie. Zájem se přesouvá i na jiné obory geografie, na geobotaniku, dějiny vegetace (Atkins, Roberts, Simmons 1998, Rackham 1998). Významný posun je zaznamenán ke studiím regionálním (regionální analýzy, výzkum modelových území).

V badatelských počátcích je rekonstrukce geografického prostředí příhraničí v minulosti: studium krajiny jako trvale se měnícího objektu ovlivněného hranicí, systémem osídlení, vznikem komunikací apod., studium terénních dokladů a problematika kulturněgeografická, na pomezí styčných disciplín – archeologie, antropologie a etnografie. Dále je to hledání odpovědí na otázky: Proč určitá krajina vypadá tak, jak vypadá? Co dalo krajině nynější charakter? Aktuální je zkoumání příčin a souvislostí proměn příhraničních území. Přičemž nejde jen o popis a interpretaci kulturní krajiny, ale o hledání konstant vývoje kulturní krajiny a hledání komplexních funkčních souvislostí v prostoru. Hlavním cílem výzkumů v této fázi musí být zasazení charakteristických elementů a struktur do historických souvislostí, ocenění jednotlivých kulturních prvků a jejich případná následná ochrana. V popředí výzkumu již primárně nestojí výzkum objektů zemského povrchu (hranice), ale vzájemné ovlivňování jednotlivých prvků systému (její vliv). Příhraniční sídelní prostory musí být nahlíženy jako součást systému, který se sestává z velkého počtu informační a energetickou sítí propojených elementů. Dosud chybí i zaměření na člověka jako činitele geografických změn. V počátcích je i historickogeografický výzkum vzájemné interakce společnost – příroda. Zpracování prostorových analýz příhraničních regionů je nezbytným předpokladem pro zpracování historickogeografické syntézy Česka (Chromý 1999). Je nutné přejít od dosud převažujícího prostého popisu směrem k objasnění geneze transformace přírodní a kulturní krajiny, k objasnění funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů v minulosti a dějinám interakcí člověk – příroda obecně, též směrem k dějinám přírody a její ochrany k rekonstrukci fungování „zmizelého prostoru“ ve „zmizelém čase“ (Semotanová 1995).

Z časového hlediska je nutné (1) věnovat pozornost vývoji hranic a při hranici ležících území v předindustriální době. Středověké hranice neměly charakter jasných a v krajině jednoznačně a pevně označených linií. Sféry vlivu jednotlivých státních útvarů (mezi panovníky) měly podobu širokých hraničních pásů (močálů, lesů, luhů). Byly a jsou státní hranice liniemi divergence či konvergence? Krušné hory byly to druhé (Jeleček, Boháč 1989). Důležitější

než hranice říší, byly sporné hranice mezi jednotlivými panstvími. Hranice mezi sousedními panstvími tvořil zpravidla určitý (pro jednotlivá území specifický) hraniční prostor, pevně byla hranice označena jen tam, kde docházelo ke sporům. Jestliže zneprátení sousedé byli podřízeni rozdílným zeměpánům, představoval konflikt o hranici panství většinou spor o hranici zemskou. Srovnání a vytyčení hranice se stalo cílem vládců až s postupem času. Hranice zemské a hranice panství se staly totožnými v momentě, kdy se vládci podařilo srovnat hranice majetků leníků se zemskými. Pod pojmem hranice si lze pro tehdejší dobu představit spíše sled bodů než souvislou linii. Ve starších pramenech ze 16. a 17. století se pod pojmem hranice zpravidla rozumí poměrně široké teritorium mezi zeměmi bez přesného administrativního a topografického vymezení, neexistovala výraznější politická ani vojenská potřeba (Bůžek, Grulich, Novotný 1995). Hranice jako souvislá linie je produktem státotvorného procesu raného novověku. V rámci Habsburské monarchie se hranice mezi jednotlivými zeměmi utvářela jako hranice vnitřní. Znakem moderního centralistického státu bylo zrušení vnitřních hranic a efektivnější kontrola vnější hranice. V průběhu 19. století vzrůstal místo dynastického chápání pojmu národ koncept národnostní a s tím související vytyčování etnických a jazykových hranic.

Dále pak (2) v období nejmodernějších českých dějin – ve druhé polovině 20. století – a) studovat „revoluci v prostoru“ spojenou s vysídlením pohraničí na podzim roku 1938, českých Němců jako výsledku událostí 2. světové války a následným dosídlením příhraničních území (kulturněgeograficky – etnicky, jazykově vymezených území) a procesy následující (spuštění železné opony); b) situaci po pádu železné opony a vzniku samostatného Česka. Vliv těchto procesů na utváření a destrukci lokálních kultur, všední den obyvatelstva a proměnu systému místních ekonomik.

Úloha hranic je stále aktuální a do budoucna nezanedbatelná, především vzhledem k postupující kulturní diverzifikaci globalizujícího se světa. Příklad „znovuoživení“ historické hranice mezi Českem a Slovenskem, resp. mezi Moravou a Slovenskem není jediný příklad z Evropy 90. let. Vytyčování nových hranic (státních, administrativních, etnických ad.), je mnohdy doprovázeno hledáním historických reminiscencí a v konečném důsledku znovuoživením již nefunkčních („skrytých“) reliktních hranic. Jaká území (regiony, země či administrativní jednotky) hranice rozděluje či obklopuje? Jaký vliv měla a má na život lidí v její bezprostřední blízkosti a na vývoj životního prostředí – přírodního i sociálního? Další výzkumy by měly mj. ukázat povahu a druh (funkci) současných hranic a odpovědět na otázku, nakolik hranice zůstala překážkou v lidských aktivitách či nakolik se stala místem impulsu nových aktivit; jak silně ovlivňuje fenomén hranice území při ní ležící, a do jaké míry brání či podněcuje regionální rozvoj (Bergier 1989).

Prostorová proměnlivost pohraničí v čase

Podobně jako hranice, podléhá i území příhraničí prostorové proměnlivosti v čase. Jeho územní rozsah je závislý na chápání diferenčních znaků („silovém působení diferenčních prvků“) a následném způsobu vymezení (limity působení prvků či jejich komplexu). Vývoj takto vymezeného území, resp. vymezení území podle společných vývojových znaků, historických podmínek, by mělo být předmětem dalšího studia. Tento výzkum je ovšem závislý na možnostech moderních technologií prostorového modelování

v historické geografii a možnostech tvorby historického geografického informačního systému (GIS). Základ GIS zpracování „historických“ hranic Česka, a to od úrovně katastrálních území, základních sídelních jednotek, administrativních a správních jednotek ve více časových rovinách až po např. hranice historických zemí bude založen na výsledcích grantových projektů výzkumů dlouhodobého vývoje využití ploch řešených pod vedením I. Bičíka na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze. Dále je nutný detailnější archivní výzkum (kartografických, ale i písemných pramenů – např. Písemný operát stabilního katastru apod.) a hlubší terénní výzkumu (alespoň v modelových územích) při určování kulturněgeografických hranic v minulosti. Bez podrobného komplexního a holisticky pojímaného bádání lze předpokládat, že každý následující výzkum bude pouhým prohlubováním a utvářením dosavadních vědomostí převážně vlastivědného (a nutně popisného) charakteru, bez objasnění širších prostorových vazeb a zákonitostí. Bude tedy nadále prohlubovat vědomosti o struktuře, nikoliv o procesu jejího utváření a fungování.

Sociální a kulturní rozhraní je stejně univerzální jako např. rozhraní politické hranice a za jistých okolností se jeho výsledky projevují živě v kulturní krajině, například v kontrastech zemědělské praxe a stylu bydlení. Častěji jsou však sociální a kulturní hranice dynamické a pohyblivé, často mají blízko k oscilaci. Výzkum by měl odpovědět na otázky typu: Jaké jsou hlavní historické etapy vývoje pohraničí? Jakých proměn doznalo toto území z hledisek kulturněgeografických? Jsou patrné společné vývojové znaky území prostředkem k vymezení typové stejných (podobných) území, resp. prostředkem pro stanovení vnitřní typologie pohraničí? Je možné na území Česka identifikovat území, která jsou historicky determinována tradicemi, kulturními vazbami nebo naopak sociálními či politickými nebo ekonomickými bariérami a v nichž se dá předpokládat (především s ohledem na percepci budoucího vývoje) stejný (podobný) model chování obyvatelstva, resp. lidský potenciál pro rozvoj území? Jaký vliv má „sousedský faktor“, míra prostupnosti a propustnosti hranice (momentální i historický), na utváření funkčně-prostorových a sociálně-prostorových struktur území? Jaký vliv měla lidská kultura (v širším pojetí tedy i hospodářská činnost) na přírodní prostředí a organizaci prostoru? Jak se vyvíjelo přírodní prostředí v pohraničí v interakcích člověk – příroda, jaký potenciál skýtají přírodní prostředí a relikty lidské činnosti (např. technické památky, zmizelá sídla, vyhlidněná krajina s objekty druhého bydlení – lidový dům: sruby, roubené chalupy, architektura přihraničních měst) pro jejich využití managementem území? Mimo jiné by měla být věnována pozornost otázkám: Jaké obyvatelstvo žilo v daných územích? Jaké byly vazby obyvatelstva k přírodnímu prostředí? Jak se odrazilo fyzickogeografické prostředí v utváření kulturní krajiny (organizace plujin, užití stavebních materiálů apod.)? Kdo, jak a v jakém území žije za hraniční linií? Jaký měl a má vztah k našemu území? Jaký význam přikládali minulí obyvatelé hranici, byla jim bariérou? Lze vymezit pohraničí vnímáním prostorové – regionální – identity obyvatelstva?

Obecně geografická hranice odděluje regiony nebo jiné specifické území či jednotky. Geografové však tradičně nerozlišují hranice pouze podle hlediska „kvality“ rozhraní (přírodní a umělé), ale též podle „rozsahu“, a to na hranice liniové (fyzickogeografické i antropogenní) a hranice zonální (zonální povahu mají např. etnické hranice, které oddělují územní jednotky obývané příslušníky různých etnických skupin (Siwek 1996).

Specifickou skupinu hranic tvoří hranice vymezené podle hlediska „času“. Jedná se o historickogeografické hranice (původní, reliktní), které jsou mez-

ními oblastmi historickogeografického regionu, a které v některém období minulosti byly funkčními hranicemi mezi odlišnými prostorovými jednotkami, resp. jednotkami s odlišným osídlením, odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky apod. Jsou buď patrné v terénu (v kulturní krajině) nebo zaznamenány v archivních pramenech.

Vymezování hranic na základě historického práva předpokládá, že se tomuto právu přikládá politický význam. Je samozřejmé, že se v průběhu času mění politické postoje a názory sousedních států na hranice vytyčené na základě historického práva. Z tohoto pohledu jsou tyto hranice v případě změny jejich politického hodnocení zdrojem nestability. Diferencujícím kritériem je různé politické hodnocení historicky doložitelné příslušnosti určitého území k suverénnímu státu i prokazatelnost dané skutečnosti archivními (historickými) prameny.

Obecně lze rozlišit tři základní oblasti politické hranice (Boesler 1983, Havlíček 1995): hraniční linii, příhraniční okrajové území a hraniční zónu. Zatímco hraniční linie je jednoznačně definována jako lineární oddělení dvou státních územních celků, jako příhraniční okrajové území je označována oblast územně blízká hraniční linii. Definice této oblasti závisí nejen na specifčnosti místních podmínek. Pro každé pohraničí, ale i pro různá historická období ji totiž lze definovat individuálně. V minulosti se hraniční linie vyvinuly z příhraničních okrajových území (v našich podmínkách např. raně středověký hraniční hvozd). V současné době jsou určovány hranice mezi dvěma rozdílnými státními teritorii prostřednictvím mírových dohod nebo silou (válečnými konflikty). Třetí z těchto oblastí (prostorově nejrozsáhlejší) je hraniční zóna, která do určitého politického teritoria zasahuje hlouběji. Také v tomto případě se při ohrazení (vymezení) uplatňují různé faktory (prostorové i časové). Všeobecně je hraniční zóna (pohraničí) charakterizována jako území, které na základě polohy poblíž hranice vykazuje rozdílná politická, společenská, ekonomická, demografická aj. kritéria než zbylé území hranicí vymezeného regionu či státu. Území hraniční zóny tak může nabývat rozsahu soustavy mikroregionů, příp. regionů.

Podle genetických faktorů lze rozlišovat čtyři typy politických (i kulturních) hranic (Schwind 1972, Ante 1981, Fellmann, Getis, Getis 1985, Šindler, Baar, Rumpel 1993): subsekventní (hranice definována následně po předchozím rozvoji daného území), antecedentní (hranice stanovená před rozvojem daného území), překrývající (politická opatření způsobila překrytí původního teritoria, např. většina hranic v Africe), reliktní (hranice již neexistující, faktory dřívějšího ohrazení jsou však nadále patrné, např. hranice poválečného osídlení českého pohraničí).

Této genetické kvalitě následně odpovídá i charakter výše zmíněných hraničních zón. Jejich poloha a stav jsou jednak výsledkem interakcí mnoha faktorů, obě od sebe oddělená teritoria (se svými od hranice mnohdy vzdálenými centry) ovlivňují vzájemně příhraniční prostor, resp. spíš meziprostor, jeho rozvoj i politické jednání místních aktérů. Potkávají se zde dvě protichůdné tendence řízení území – realizace zájmů centra („shora“) a realizování místních zájmů – občanskou společností („zdola“). To například, na rozdíl od území vnitřních periferií uvnitř státního území, skýtá pohraničí „exkluzivnější“ postavení (díky strategičnosti polohy) v míře zájmu a možnostech řešení problémů daných (obvykle také periferních) oblastí. Obecně však příhraniční prostor nemusí vždy splňovat parametry charakteristické pro periferní či marginální území (Jančák, Havlíček, Chromý, Marada 2000). Vedle funkce hranice jako hraniční linie nelze opomenout též funkci „filtru“ a funkci hranice jako

kontaktní zóny. Z hlediska příhraničních území má největší význam poslední jmenovaná funkce – kontaktní zóny.

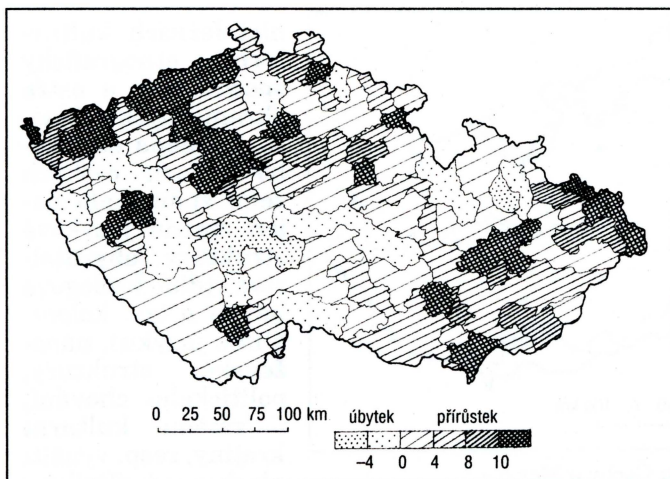
Q. Kastner (1996, s. 26) definuje pohraničí jako „periferní území s nižší frekvencí kontaktů s centrem země, státu. Ve vztahu k sousednímu zahraničí frekvence kontaktů závisí na utváření vzájemného mezistátního poměru (v době míru a mezistátní spolupráce kontakty pohraniční oblasti se sousední zemí, především s jejím pohraničím, jsou na vysokém stupni). Pohraniční oblasti jsou místy stykání různých etnik, jazyků a kultur. Jsou prostorem, kde končí platnost jednoho právního řádu a jednoho správního systému.“ Zároveň je místem styku dvou (i více) ekonomických systémů, vnitřně propojených (např. vliv tzv. Mexického efektu) či zcela izolovaných. V. Houžvička (1996, s. 6-8): „ve zcela obecné poloze charakterizuje (převážně české – pozn. P. Ch.) pohraničí periferní poloha ve vztahu k centru, specifické, přírodní a klimatické podmínky, ale také sociokulturní diskontinuita způsobená směnou obyvatelstva, jež byla důsledkem odsunu německy mluvícího obyvatelstva pohraničí po 2. světové válce. Rozsáhlé přesuny obyvatelstva spojené se znovuosídlením pohraničních oblastí vedly ke značné deformaci migračních procesů, což mělo nepříznivý dopad jednak do struktury a hustoty osídlení pohraničních oblastí, jednak vytvořilo méně příznivou sociální a vzdělanostní strukturu.“

V rámci výzkumu pohraničí lze pro pohraničí Česka (nejsou tedy obecně platné, výjimkou je např. Slovensko) v obecné poloze identifikovat tyto znaky: 1. periferní poloha ve vztahu k centru; 2. specifické, přírodní a klimatické podmínky (převaha území vyšších nadmořských výšek); 3. sociokulturní diskontinuita způsobená historickým vývojem (odsun českých Němců a následné dosídlení pohraničí po 2. světové válce).

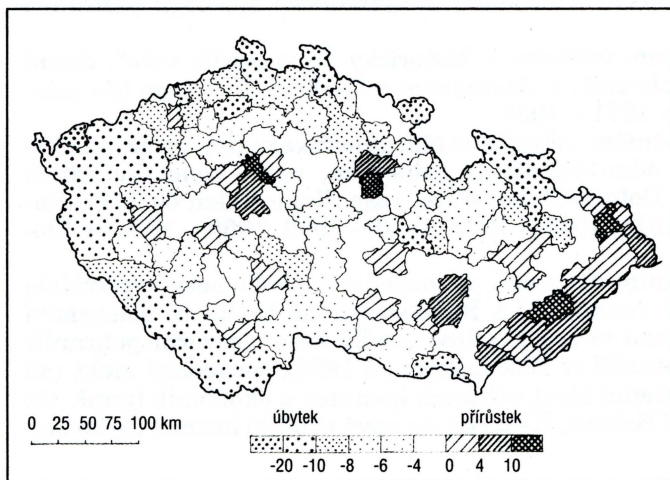
Výrazná diferenciací pohraničních oblastí vyplývá podle V. Houžvičky (1996) z následujících prvků: 1. ze sociální struktury území (včetně demografických charakteristik); 2. odvětvové struktury ekonomického potenciálu území a přírodních (geografických) podmínek; 3. opodstatnění v historickém vývoji, 4. podle ukazatele sociální problémovosti (viz Kostelecký 1994); 5. výměna obyvatelstva (historizující přístup ve vymezení zkoumaného území); 6. „historická dimenze“; současné sociální struktury a společenského vědomí zahrnuje „německý faktor“, jednak v podobě reziduí staletí trvajícího osídlení, jednak přímého sousedství Německa, jehož dynamická ekonomika výrazně ovlivňuje průběh transformačních procesů v ČR“ (Houžvička, 1996, s. 7); diferenciací sociální skladby obyvatelstva pohraničí v minulosti.

Typologie pohraničí

Z pohledu historické geografie lze vymežit různé rozsahy příhraničních území, přičemž vymezení pohraničí jako zóny při hranici ležících administrativních jednotek, jak je aplikováno (v podobě zóny okresů z roku 1960) v geografických výzkumech pohraničí, náleží k prakticky (i technicky) nejjednodušším způsobům vymezení. Podobně lze však vymežit pohraničí jako zonální území vymezené politickými okresy z let 1850, 1949; soudních okresů (relativně nodálních historickogeografických regionů) z let 1850 – 1949 či jako zonální území příhraničních mikroregionů s centry pověřených obecních úřadů (z počátku 90. let 20. století). Především proto, aby v nižší rádivostní úrovni regionů vynikla jejich prostorová diferenciací (resp. kvality a kvantity jednotlivých prvků a jevů) i vývoj této územní diferenciací v čase.

Obr. 1 – Vývoj obyvatelstva v letech 1869 – 1910 (záporné hodnoty – úbytek, kladné hodnoty – přírůstek). Pro hodnocení byly užity údaje za administrativní jednotky (okresy) z let 1949 – 1960 (podle Atlasu československých dějin, Praha 1965).

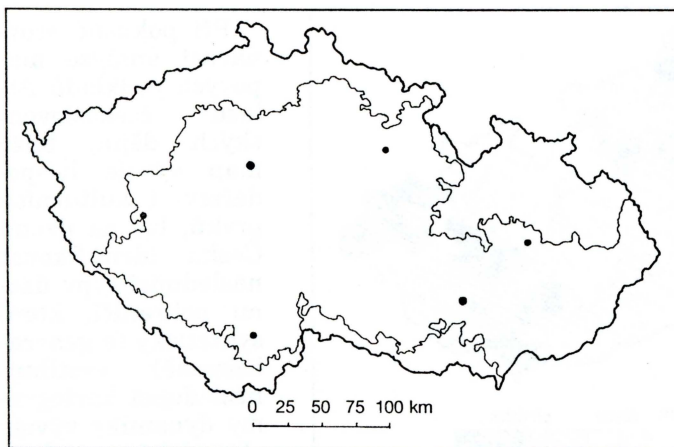

Obr. 2 – Vývoj obyvatelstva v letech 1930 – 1960 (záporné hodnoty – úbytek, kladné hodnoty – přírůstek). Pro hodnocení byly užity údaje za administrativní jednotky (okresy) z let 1949 – 1960 (podle Atlasu československých dějin, Praha 1965).

Při pokusné srovnávací analýze mapových podkladů Atlasu československých dějin, blíže map vývoje hospodářství i kulturních prvků, lze na území Česka identifikovat následující typy území pohraničí, které synteticky (a generalizovaně) vystihují následující kartogramy dynamiky vývoje obyvatelstva ve dvou časových obdobích: pro období: 1869 – 1910 (obr. 1): pohraniční Šumava a Domažlicko, Krušnohorský, Šluknovsko a Frýdlantsko, Sudety a Broumovsko, Jesenicko a Osoblažsko, Ostravsko a Opavsko, Beskydy a Karpaty, jihomoravské sníženiny, jižní Vysočina. Pro období 1930 – 1960 (obr. 2) pak: pohraniční Šumava, Domažlicko, Chebsko s Českým a Slavkovským lesem, Krušnohorský, Sudety, Ostravsko a Opavsko, Beskydy a Karpaty, jihomoravské sníženiny, jižní Vysočina.

Z kulturněgeografického a historickogeografického hlediska

je však při studiu pohraničí vhodné (jako specifického prostředí ve vztahu k vnitřním oblastem státu) vymezit pohraničí Česka jazykovou hranicí. A to v následujících možných variantách: a) z roku 1910 (podle obcovací řeči) – z důvodů její pozdější aplikace při vymezování území okupovaných po mnichovské dohodě na podzim 1938 (obr. 3), b) z roku 1930 (podle národnosti) – z důvodů kvalifikovanějšího vymezení zóny dosídlení po odsunu českých Němců v letech 1945 – 1947 (1948). Pro specifický úsek česko-slovenského pohraničí lze použít vymezení na základě studia jednotlivých při hra-

nici ležících kulturních, etnograficky specifických a ostře ohraničených oblastí. Proměna etnického obrazu českých zemí znamenala nejen změnu jazykové struktury obyvatelstva (dialektologové hovoří o tzv. koloniálním jazyku), náboženské struktury, politického chování, i změnu kulturní krajiny, resp. využití ploch apod. (Balhar, Jančák 1992, Da-

Obr. 3 – Hranice Protektorátu Čechy a Morava

něk, Štěpánek 1992, Daněk 1993, Jehlička, Sýkora 1991, Štěpánek 1992).

Studium vlivu sousedského efektu a vývoje propustnosti a prostupnosti hranic vede v historické geografii (alespoň pro období posledních 150 let – od počátku průmyslové revoluce) k následující významové typologii pohraničí Česka:

- pohraničí s cizím státním útvarem – historicky život „vedle sebe“, dosud existujícím (západní pohraničí s Bavorskem a Saskem, Pruskem (do roku 1945), resp. Německem 1871 – 1938
- pohraničí v rámci společného politického státního útvaru (mj. společná ekonomika), se sousední administrativní jednotkou, např. zemí (pohraničí s Horním Rakouskem, Dolním Rakouskem, resp. Rakouskem do 1867, Rakousko-Uherskem do 1918, 1918 – 1938, 1945 – 1968, 1968 – 1993 se Slovenskem)
- pohraničí s novým státním útvarem: a) sousedství „vedle sebe“ vystřídalo dosavadní „soužití spolu“ (pohraničí s Rakouskem od 1918); b) sousedství „vedle sebe“ bylo nahrazeno novou kvalitou „vedle sebe“ (severní pohraničí s Polskem od 1945 a pohraničí se Slovenskem od 1993); sousedský efekt má bezprostřední dopad na všední život místních komunit a ekonomik (např. viz problémy obyvatel osad U Sabotů, Kasárna na nově vzniklé hranici česko-slovenské).

Závěr

K výraznému posunu od tradičních témat směrem k výzkumům geneze příhraničních, marginálních a periferních oblastí dochází nejen v rovině teoretického výzkumu, nýbrž i v rovině aplikační. Poznání vývoje prostorových struktur a procesů jejich formování v minulosti napomáhá hlubšímu porozumění současnému stavu a určení stabilizovanějšího budoucího vývoje. Bezprostředně by se tak historická dimenze výzkumů měla odrážet např. v územním plánování a regionálním rozvoji.

Komplexní porozumění stávající kulturní krajiny, která je vlastním objektem územního plánování, přičemž historická geografie nemá být zaměřena na pouhé oceňování historických památek, ale má zprostředkovat znalosti histo-

rických souvislostí, umožní plánovačům umět lépe odhadnout svoje momentální postavení v současnosti a poodhalit míru vhodnosti či nevhodnosti (mnohdy skrytá rizika) konkrétního plánovaného prostorového uspořádání (např. nevhodnost lokalizace určitých aktivit, význam tradice).

Nezbytný je výzkum setrvačnosti jevů, historických podmínek a identifikace hlavních sil determinujících rozvoj území. Cílem regionálních historicko-geografických studií tak musí být odhalení brzd rozvoje, zároveň však posílení regionální identity jako základního prvku globální civilizace, přičemž prvky jako tradice, kulturně-geografické relikty mohou být využitelné např. v managementu území z hlediska rozvoje cestovního ruchu apod. V dnešní kulturní krajině se nachází bohatý potenciál historických např. stavebních prvků a krajinových reliktních starších epoch, které mají svou vzdělanostní, užitkovou i kulturní hodnotu, nebo jsou dokladem života minoritních kultur i společnosti obecně.

Historickogeografický a kulturněgeografický výzkum nejen objasňuje historické souvislosti vývoje území, ale nabízí i alternativní možnosti vymezení pohraničních území, a to na základě historickogeografických a kulturních regionů, při užití historickogeografických, příp. kulturněgeografických (etnických, etnografických či jazykových) hranic.

Historickogeografické hranice (původní, reliktní) jsou mezními oblastmi historickogeografického regionu. V některém období minulosti byly funkčními hranicemi mezi diferencovanými prostorovými jednotkami, resp. jednotkami s odlišným osídlením, odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky obyvatelstva apod. Mohou být buď liniové (patrné v terénu, v kulturní krajině nebo zaznamenány v archívních pramenech) nebo mají zónální charakter (přičemž takováto hranice může mít pulzující povahu). Příkladem historickogeografické hranice je např. „železná opona“ 1947 – 1989, etnická česko-německá hranice, hranice dosídlení pohraničí, případně hranice pomnichovského záboru pohraničí.

Literatura:

- ATKINS, P., ROBERTS, B., SIMMONS, I. G. (1998): *People, Land & Time. An Historical Introduction to the Relations Between Landscape, Culture and Environment*. Arnold Publishers, New York, 304 s.
- Atlas československých dějin. ÚSGK a Historický ústav ČSAV, Praha 1965.
- Atlas ČSSR. ÚSGK a Geografický ústav ČSAV, Praha 1966.
- BAKER, A. R. H. (1987): Některé aspekty vývoje britské historické geografie v letech 1966 – 1986. *Historická geografie*, 26, ČSAV, Praha, s. 25–39.
- BAKOS, E. (1994): *Waldviertel – Wachau – Weinviertel. Landschaften für Geniesser*. Wien.
- BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol. (1992): *Český jazykový atlas. I. díl*. Academia, Praha, 428 s., 159 obr. tab. map.
- BARTOŠ, J., SCHULZ, J., TRAPL, M. (1998): Výsledky, možnosti a perspektivy vlastivědy. In: XXV. Mikulovské sympozium, Brno–Mikulov, s.15–25.
- BARTH, F., ed. (1969): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Little, Brown & Co., Boston, 153 s.
- BIČÍK, I., GÖTZ, A., JANČÁK, V., JELEČEK, L., MEJSNAROVÁ, L., ŠTĚPÁNEK, V. (1996): *Land Use/Land Cover Changes in the Czech Republic 1845 – 1995*. *Geografie – Sborník ČGS*, 101, č. 2, s. 92–109.
- BIČÍK, I., ŠTĚPÁNEK, V. (1994b): *Long-Term and Current Tendencies in Land Use: Case Study of the Prague's Environs and the Czech Sudetenland*. *AUC – Geographica*, XXIX, č. 1, s. 47–66.
- BLOM, J. P. (1969): *Ethnic and Cultural Differentiation*. In: Barth, F. ed.: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Little, Brown & Co., Boston, s. 74–85.

- BOESLER, K. A. (1983): Politische Geographie. Teubner Studienbuecher der Geographie. Stuttgart.
- BOHÁČ, A. (1921): Národnost či jazyk? Československý statistický věstník 2, Praha, s. 40-58.
- BRINKE, J. (1996): Vybrané kapitoly z politické geografie. Karolinum, Praha.
- BUTLIN, R. A. (1993): Historical Geography. Through the Gates of Space and Time. London.
- CARSTEIN, T. (1982): Time Resources, Society and Ecology: On the Capacity for Human Interaction in Space and Time. George Allen and Unwin, London-Boston, 444 s.
- Česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace. Sociologický ústav AV ČR, Výzkumný tým Ústí nad Labem, Ústí nad Labem, 129 s.
- DANĚK, P., ŠTĚPÁNEK, V., (1992): Územní diferenciacie náboženského vyznání obyvatel českých zemí 1930–1991. Sborník ČGS, 97, č. 3. Nakladatelství ČGS, Praha, s. 129–145.
- DANĚK, P. (1993): Moravian and Silesian Nationalities: a New Phenomenon in the Ethnic Map of the Czech Lands: GeoJournal 30, 3, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London, s. 249–254.
- DENECKE, D., FEHN, K., eds. (1989): Geographie in der Geschichte. Erdkundliches Wissen, 96, Steiner, Stuttgart.
- DEUTSCH, K. W. (1969): Nationalism and Its Alternatives. Alfred A. Knopf, New York, 200 s.
- DVORSKÝ, V. (1918): Území československého národa. Praha.
- DVORSKÝ, V. (1919): Hranice Československé republiky. Sborník Čs. společnosti zeměpisné, sv. 24, 1919, 37, Praha, 158 a n.
- FELLMANN, J., GETIS, A., GETIS, J. (1992): Human Geography. Landscape of Human Activities. WCB Publishers, Dubuque, 532 s.
- HAVLÍČEK, T. (1995): Der oberoesterreichisch-suedboehmische Grenzraum. Grundtendenzen und Strukturen seiner Entwicklung seit Ende des 2. Weltkrieges. Salzburg.
- HUFLER, V. (1973): The Ethnographic Map of the Czech Lands 1880 – 1970. Rozpravy ČSAV, 83, 6, Academia, Praha, 100 s.
- HUFLER, V. (1976): Národnostní poměry České socialistické republiky. Academia, Praha, 44 s.
- HAUSHOFER, K. (1927): Grenzen in ihrer geographischer und politischer Bedeutung. Berlin.
- HEFFERNAN, M. (1998): The Meaning of Europe. Arnold, London, 294 s.
- HOUZVIČKA, V. (1996): Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí. WP 96, 2, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 38 s.
- CHROMÝ, P. (1999): Etnická čistka nebo dějinné vítězství? Geografické rozhledy, 8, č. 3, ČGS a Terra klub, Praha, s. 5–7.
- CHROMÝ, P. (1999): New Trends in Czech and World Historical Geography. Acta Universitatis Commeniae, Bratislava. (v tisku).
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2000): Perspektivy vývoje periferních území ČR. Grant. projekt GA UK. KSGRR PŘF UK Praha.
- JEHLIČKA, P., SÝKORA, L. (1991): Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920–1990). Sborník ČGS, 96, č. 2, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 81–95.
- JELEČEK, L. (1994a): Nová historiografie? Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky. Český časopis historický, 92, č. 3, s. 510–540.
- JELEČEK, L. (1994b): Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky. Sborník ČGS, 99, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 261–269.
- JELEČEK, L. (1996): Historická geografie. Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. Díl 1, A/F, Nakladatelský dům OP, Diderot, Praha, s. 664.
- JELEČEK, L. (1999): Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use. Historická geografie, 30, HiÚ AV ČR, Praha (v tisku).
- JELEČEK, L., CHROMÝ, P. (1997): Vývoj českého státu v pojmech a datech. Geografické rozhledy, 7, 1997/98, č. 2, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 43-45.
- JERÁBEK, R. (1990): České, moravské a slezské národopisné oblasti. Opus musicum, 22, 1990, č. 2, s. 58–62.
- JOHNSTON, R. J. ed. (1994): The dictionary of human geography. 3rd Ed., Blackwell, Oxford.
- KASTNER, Q. (1996): Osídlování českého pohraničí od května 1945. WP 96,12, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 68 s.

- KELLNER, A. (1954): K otázce historického formování jazykových hranic. Studie a práce lingvistické, 1, Praha, s. 317-327.
- KIMMINICH, O. (1996): Postupim a otázka vyhnání. Následky pro středoevropskou historii a kulturu. Střední Evropa 63, 1996, I.S.E., Praha, s. 59-76.
- KOMLOSY, A. (1995): Industrie – Kultur – Mühlviertel – Südböhmen. Reisen im Grenzland. Wien.
- KOMLOSY, A., BŮŽEK, V., SVÁTEK, F., ed. (1995): Kulturen an der Grenze. Promedia, Wien, 364 s.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století. Ústav mezinárodních vztahů – Společná německo-česká komise historiků, Praha 1996, 39 s.
- KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa a jeho kmenové oblasti. národnostní otázky, sv. 12, Praha.
- KOSTELECKÝ, T. (1994): Regionální diference sociálních problémů ČR, Sociální politika 10, č. 1.
- KREJČÍ, O. (1993): Český národní zájem a geopolitika. Universe, Praha, 179 s.
- LANGTON, J. (1990): The Two Traditions of Geography, Historical Geography and the Study of Landscapes. In: Sporong, U. ed. (1990): The Transformation of Rural Society, Economy and Landscape. Dept. of Human Geography Stockholm University, Stockholm, s. 13-21.
- MAGOCSI, P. R. (1993): Historical Atlas of East Central Europe. University of Washington Press, Seattle-London, 218 s.
- PRESCOTT, J. R. V. (1987): Political Frontiers and Boundaries. London.
- RACKHAM, O. (1998): The History of The Countryside. The classic history of Britain's landscape, flora and fauna. Phoenix, London, 445 s.
- RATZEL, F. (1897): Politische Geographie. Muenchen a Leipzig.
- RYCHLÍK, J. (1993): Memorandum britského Královského institutu mezinárodních vztahů o transferu národnostních menšin z r. 1940. ČČH 91, 4, s. 612-631.
- SEMOTANOVÁ, E. (1995): Historická geografie – zmizelý prostor a čas. Český časopis historický, 93, Praha, s. 177-188.
- SEMOTANOVÁ, E. (1995): Kam směřuje naše historická geografie? Historická geografie, 28, HiÚ AV ČR, Praha, s. 11-16.
- SEMOTANOVÁ, E. (1998): Historická geografie českých zemí. Historický ústav AV ČR, Praha, 293 s.
- Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny v Německu, Maďarsku a Polsku. Praha 1938.
- ŠINDLER, P., RUMPEL, P., BAAR, V. (1996): Politická geografie. Skripta PŘF OU Ostrava, Ostrava, 94 s.
- ŠTĚPÁNEK, V. (1992): The Iron Curtain and Its Impact on the Environment in the Czech Republic. In: AUC-Geographica, č. 1, Prague, s. 59-63.
- SHORT, J. R. (1993): An Introduction to Political Geography. New York.
- SIWEK, T. (1996): Česko-polská etnická hranice. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 97, FF OU, Ostrava, 96 s.
- TRÁVNÍČEK, D. (1984): Přehled územního vývoje našeho státu. Folia Facultatis Scientiarum Naturalium, Geographia 20, UJEP, Brno, 76 s.
- Ústava České republiky. Úst. zák. č. 1/1993 Sb.
- VÁŘECHA, J. (1997): Teoretické a metodologické otázky studia etnografických regionů. Etnografické rozpravy 4, č. 1-2, s. 6-9.
- WILLIAMS, M. (1994): The relations of environmental history and historical geography. Journal of Historical Geography, 20, London, s. 3-21.
- Zerstörte Heimat im Herzen Europas. Mitteleuropäische Quellen und Dokumente. Bd. 22, München 1989, 60 s.
- ZICH, F. (1996): Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel. WP 96, č. 4, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 39 s.
- ZICH, F., HOUŽVIČKA, V., JERÁBEK, M., KASTNER, Q. (1996): Kdo žije v pohraničí. Sociologický ústav AV ČR, Ústí nad Labem, 129 s.

HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF DELIMITATION OF THE BORDERLAND AND OF ITS GEOGRAPHICAL ANALYSIS

A significant shift from traditional themes to the research on genesis of near-border, marginal and peripheral regions occurs not only on the level of theoretical research, but also on the application level. The knowledge of the evolution of spatial structures and of the processes of their formation in the past helps to a deeper understanding of the present state and to the determination of a more stabilized future development. The historical dimension should thus be directly reflected for instance in territorial planning and regional development.

A complex understanding of the present cultural landscape which is the proper object of territorial planning (historical geography should not be aimed at mere evaluation of historical monuments but it should mediate to the planning the knowledge of historical connections) will enable the planners to better estimate their momentary position in the present and to reveal the level of suitability or unsuitability (often hidden risks) of a concrete planned spatial arrangement (for instance unsuitable localization of certain activities, significance of traditions).

Indispensable is the research on inertia of phenomena, historical contingency and identification of principal forces influencing the development of the territory. The aim of regional historical-geographical studies must be thus reveal the brakes of development (by traditions and internal cultural links of historical-geographical regions), but in the same time to strengthen the regional identity as a basic element of global civilization. The elements as tradition, cultural-geographical relics can be usable for instance in territorial management from the point of view of development of tourism, etc. In the present cultural landscape, there is a rich range of historical, for instance building elements and landscape relics of older epochs that have their educational, utilitarian and cultural values or witness about the life of minority cultures and of the society in general.

Historical-geographical and cultural-geographical research non only explains historical connections of the development of the territory, but offers in the same time alternative possibilities of delimitation of borderland on the base of historical-geographical and cultural regions with using historical-geographical, respectively cultural-geographical (ethnic, ethnographical or linguistic) limits.

Historical-geographical borders (original, relict) are limit territories of a given historical-geographical region. In some periods of the past, they were functional limits between differentiated spatial units, respectively units with different settlement, different system of management, different cultural traditions and features of population, etc. They may be either linear (visible in the relief, in cultural landscape or registered in archives) or have zonal character (this border can have pulsing character). Examples of historical-geographical border were for instance the „iron curtain“ existing in the period 1947 – 1989, the ethnic Czech-German border, the border of the resettlement of the borderland or the limit of the after-Munich occupation of the borderland.

Fig. 1 – Evolution of population in the years 1869 – 1910 (negative values – decrease, positive values – increase). To delimit the area, the borders of administrative units of the years 1949 – 1960 were used (according to the Atlas of Czechoslovak History, Prague 1965).

Fig. 2 – Evolution of population in the years 1930 – 1960 (negative values – decrease, positive values – increase). To delimit the area, the borders of administrative units of the years 1949 – 1960 were used (according to the Atlas of Czechoslovak History, Prague 1965).

Fig 3 – Limit of the Protectorate Bohemia-Moravia.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Do redakce došlo 21. 1. 2000